

A HÁZTARTÁSI TERMELÉS PÉNZÉRTÉKE

SZÉP KATALIN – SIK ENDRE

A háztartási termelés pénzértékének becslésekor két alapvető elméleti és mérési kérdést kell megoldani: a háztartási termelés volumenének mérését és ennek pénzbeni értékelését. Vizsgálatunk során a volument a háztartási termelésre fordított idővel becsültük. Egy óra munkaráfordítást két módon is értékeltünk: annak helyettesítési költségével, valamint a munkát végző órabérével, azaz az alternatív költségértékkel. A számításokhoz a TÁRKI háztartáspanelének 1997. évi eredményeit használtuk fel.

Az adatok szerint a kétkeresős háztartások teljes jövedelmének mintegy harmadát a háztartási termelés adja. A férj és a feleség háztartási munkája értékének aránya ellentétes a piaci munkajövedelmek arányával, így a fizetett és a fizetetlen munka összértéke viszonylag kiegyenlített a partnerek között mindkét módszer szerint. A nők és a mezőgazdasági kistermelést végzők összmunkaidő-többlete, ami a munkából adódik, csak mérsékelttel jelentkezik az összmunkaértékben az ilyen munkát végzők alacsony órábéré miatt.

TÁRGYSZÓ: Háztartási termelés. Helyettesítési érték. Alternatív költségérték. Teljes jövedelem.

„A nemzeti számlák összeállításának kezdete óta a közgazdászok egyik alapvető problémája, hogy mit vegyenek, és mit ne vegyenek számításba. Az egyik legegyszerűbb szabályt, hogy csak a piaci szektorban termelt és elosztott javakat és szolgáltatásokat vegyék számba, már a kezdeteknél nem tartották be, mivel számításba vették a mezőgazdasági termelők saját termelésű fogyasztását. ... A legtartósabb probléma úgy tűnik a házi-asszonyok szolgáltatása, ami a legnagyobbban tekinthető hiányzó tétel a nemzeti számlában...” (*Goldschmidt-Clermont*; 1982. 3. old.)

Két ország vagy két időszak teljesítményeinek összehasonlítása téves eredményekre vezethet, ha nem vesszük figyelembe a nem piaci módon folyó és (vagy) nem pénzben mért, illetve a statisztikailag számba nem vett termelés nagyságát és szerkezetét. Ennek két legjellemzőbb esete a háztartási termelés és az informális gazdaság teljesítménye, de sok más (egyenként valószínűleg kisebb nagyságú, de adott országban, annak adott gazdasági területén nagyon is fontos) tevékenység ide sorolható még.¹ Ha például az informális gazdaságbeli

¹ Mint például (*Goldschmidt-Clermont*; 1993) megemlíti, ide sorolható a társadalmi munka, az önkéntes tevékenység, a kényszermunka (például börtönben vagy alternatív katonai szolgálat formájában), a nem kormányzati szervek tevékenysége, illetve a válsághárító önkéntes kampánymunka. Mint ahogy az otthoni munka és az informális gazdaság súlyával legalább azonos nagyságúak a jóléti (és a szocialista) állam pénzben, egyéni szinten nem mért jövedelmei, az egészségügytől az iskolai oktatáson keresztül az összes transzfer nem pénzbeni jövedelemig „rejtett” hatása (*Ruggles, R. – Ruggles, N. D.*; 1986, *Hauser-Becker-Standcke-Scheid*; 1987).

tevékenységek mértéke² különbözik két országban vagy adott gazdaság két időszakában, akkor értelemszerűen az ezt elhanyagoló összehasonlítások tévesek lesznek (Sik, 1996).

A háztartásban felhasznált munkaerő (az otthoni munka) esetében a probléma lényege az, hogy a GDP-számítások adott társadalom teljes munkamennyiségének csak egy részét – a gazdaság fejlettségének és szervezeti összetételének függvényében kisebb vagy nagyobb részét³ – a piaci javakat bér munkával előállító részét képesek kimutatni (Nyitrai, 1999).

E megszorítás ahhoz vezethet, hogy a piaci folyamatok gondjait a gazdaságpolitika „túlreagálja”, illetve nagy hatású „piacon kívüli” gazdasági folyamatokat nem érzékel. „Amikor a munkamegosztás fejlődése során a házilagos tevékenységek egyike-másika, mint a főzés, a szövény, a varrás, a mosás, a takarítás stb. részben vagy egészben piacra kerül mint önálló formában szervezett termelés, akkor büszkén regisztráljuk mint a nemzeti jövedelem növekedését. Holott a tényleges teljesítmény csak akkor és olyan mértékben növekedik, ha a piaci tevékenység ugyanazt az emberi szükségletet nem rosszabb minőségben elégíti ki, mint azelőtt, s akkor is csak a termelékenység növekedése mértékében nő a teljesítmény ...” (Bródy, 1983. 52. old.)

E példának a közgazdászok körében is közismert változata az, hogy a GDP csökken, amikor valaki feleségül veszi háztartásbeli alkalmazottját. Hiszen – feltételezve, hogy a háztartást a volt háztartásbeli feleség látja el továbbra is, és érdemben nem változik sem a munka minősége, sem termelékenysége – a korábban munkaerő-piaci szerződés formájában végzett, pénzzel megfizetett és ezért a GDP részeként figyelembe vett tevékenységből a nő „természetes” – s ezért meg nem fizetett, statisztikailag munkaként számon nem tartott – háztartási munkája lett.

Példáiban Goldschmidt-Clermont (1990) a munkaerő számbavételének azon torzulásait sorolja fel, amelyek a háztartási termelés⁴ figyelmen kívül hagyásának következményei. Ilyen torzulások a foglalkoztatottság és a termelékenység szintje, amelynek „hivatalos” és valóságos adatai nagyon eltérhetnek, s ami a növekedés mértékének és forrásának hamis megítélését eredményezheti. A szegénység és a jövedelemegyenlőtlenség mértéke az otthon végzett munka értéke és a pénzben mért munkából származó jövedelem arányától is függ, márpedig ezek az arányok nem csupán jövedelem-decilisenként, de egyes társadalmi csoportok szerint is eltérhetnek.⁵ Az, hogy az otthoni munkát nem ismerjük el munkaként, a szociális ellátás mértékét és az erre fordított források elosztásának módját is erősen befolyásolja (aki csak otthoni munkát végez, az semmilyen szociális támogatásban nem részesül). A háztartásbeli családtag hozzájárulása a család megélhetéséhez és

² Az informális gazdaság kategóriájába a magánszemélyek fizetett vagy nem fizetett munkaként a más (nem a saját) háztartások számára végzett munkája tartozik.

³ „Egészen a fejlett kapitalista társadalomig a családi háztartások termelték meg nemcsak élelmiszerüket, hanem ruházataikat és szerszámaik jelentős részét is, sőt házaikat és gazdasági épületeiket is jórészt maguk építették. A termelés és a fogyasztás szétválása a fejlett országok városaiban is csak a XVII–XIX. században következett be, a mezőgazdaságban pedig csak a XX. században. A mezőgazdaságban azonban ma sem teljes a szétválás.” (Burgerné, 1989. 23. old.) A kereső munkaidő és a háztartások önellátó munkaidejének alakulása közötti összefüggés az utóbbi 25 év időmérleg-felvételei alapján kimutatható (Falussy, 2000).

⁴ A háztartási termelés a korábban használt otthoni munka (Sik, 1989) fogalom szinonimája, ami – mint majd látni fogjuk – a háztartási munkánál többféle tevékenységet foglal magában.

⁵ Kusnie és Davanzo (1986) malayziai adatai alapján készített Lorenz-görbékkel ez jól demonstrálható: a legnagyobb egyenlőtlenséget a piaci jövedelmek, majd az összes jövedelem mutatja, ezeknél alacsonyabb a valós jövedelem I. és még egyenlőbb a valós jövedelem II. elnevezésű változó, amelyek az összes jövedelmen kívül három otthoni munka (takarítás, mosás és vásárlás) idejének becslést (I.), illetve ezen felül a főzés és gyermeknevelés idejének határáldozati értékét (II.) jelentik.

a családi vagyonhoz alábecsült, s – nyilván csak a felsőbb osztályokban – csak jogi úton ismertethető el. A háztartásbeli eltartásáért sok országban adókedvezmény is jár, ami természetesen adott esetben jól jön a háztartásnak, de éppolyan indokolatlanul csupán teherként veszi figyelembe az otthoni munkást, mint amikor az nem részesülhet olyan jutatásokban, amilyen egy „igazi munkát” végző foglalkoztatottnak járnak.

Mindez még inkább érvényes, ha feltételezzük, hogy az otthoni munka és az informális gazdaság kölcsönösen vonzzák (illetve taszítják) egymást, azaz jó okunk van feltételezni, hogy azon gazdasági és társadalmi folyamatok, amelyek az otthoni munka felértékelődését okozzák, hasonlóan hatnak az informális gazdaságra is és fordítva.

Ebből a feltételezésből kiindulva méri egyes közgazdászok az informális gazdaság nagyságát a háztartások által felhasznált energia mennyiségével⁶ (Lackó; 1995. Schneider; 1999), illetve a háztartások fogyasztásával (lásd: Sik-Tóth I. J.; 1998, *Rejtett gazdaság Magyarországon*; 1998). A második gazdaság kutatásának klasszikusai is a háztartások tevékenysége köré szerveződő gazdasági jelenségeket tették empirikus elemzéseik tárgyává (Gábor-Galasi; 1981). Feltételezhető továbbá az is, hogy ezek a hatások nem múlnak el a rendszerváltás során azonnal, még kevésbé, ha a rendszerváltást transzformációs válság súlyosbítja (lásd Oroszország esetét Rose; 1993). Elméleti alapon az otthoni munka és az informális gazdaság kapcsolata mellett szól a szétszórtságból és a kis méretből fakadó nagy rejtőző képesség, a tömegességből eredő kvázilegitimitás, az előző két tényező együttes hatásából származó ellenőrizhetetlenség, a kiegészítő jövedelemszerzés állam által is felismert szociális funkciója, a háztartás erőforrásainak informális jövedelemszerzésre való alkalmassága.

A továbbiakban először a háztartási termelés fogalmát értelmezzük, majd a különböző mérési lehetőségek áttekintése után bemutatjuk az általunk használt módszereket. Végül ismertetjük a helyettesítési és az alternatív költség módszerrel végzett számítások eredményeit és ezek viszonyát a főmunkahelyi jövedelmekhez a férfiak, a nők és a házaspárok esetében. A kisgazdasági munka vizsgálatánál a helyettesítési és az alternatív költség értékelési mód mellett lehetőség nyílik az előállított érték alapján történő becslésre is, ezért külön vetjük össze a két munkaidő-felhasználáson alapuló módszer eredményeivel.

A HÁZTARTÁSI TERMELÉS FOGALMA, MÉRETE, MÉRÉSE

A mikroszintű becslés során két alapvető problémát kell megoldani: mérni kell a háztartási termelés nagyságát, valamint pénzben kell kifejezni a termelt javak és szolgáltatások értékét.⁷ A termelés mérete nehezen állapítható meg, mivel nem egyszerű sem a termelésben felhasznált források, sem a termelés eredményének mérése. A termelési folyamat önmagában is számos, egymást (időben, térben, a tevékenység szervezésében) átfedő tevékenységet foglal magában (lásd például az időmérleg-kutatás gondjait). Továbbá a felhasznált erőforrások olykor ingyenesek (például a „paraszti munka” értéke), olykor

⁶ A háztartások gyakran munkahelyek is: az önfoglalkoztatók sokszor otthonukat használják munkavégzésre, és a személyi szolgáltatók is gyakran lakóhelyükön végzik munkájukat. Ha a háztartási áramfogyasztás egy része a rejtett gazdasággal kapcsolatos, akkor ez a hatás ökonometriai módszerekkel kimutatható, s felhasználható a rejtett gazdaság méretének becslésére.

⁷ Ekkor még nem is vettük figyelembe a háztartás fogalmának meghatározhatatlanságából fakadó gondokat (lásd Sik; 1989) példáit, amelyek részben azzal is összefüggenek, hogy olykor nem egyértelmű ki tartozik a háztartáshoz, mely jövedelmek tekinthetők személyes és háztartási jövedelemnek, s mindez hogyan változik kultúránk és az időben.

végtelen nagy szimbolikus értékkel rendelkezhetnek (például a hozományból vásárolt traktor, a kárpótlási jeggyel visszaszerzett ősi föld), de a végzett munka személyes öröme vagy utálata is nagyon különböző értéket tulajdoníthat a dolgozó munkájának.

Bár a közgazdasági irodalomban eltérő vélemények találhatók, a továbbiakban a háztartási termelés fogalmára *Reid* definícióját alkalmaztuk: „Háztartási termelés az a fizetetlen tevékenység, amit egy családtag a másik családtag számára végez, ami helyettesíthető lenne piaci termékkel vagy szolgáltatásokkal, ha a körülmények (jövedelem, piaci feltételek, személyes ambíciók) lehetővé teszik azt háztartási csoporton kívülről megszerezni.” (*Reid*; 1934. 11. old.)

E definíció lényeges eleme a „harmadik személy”, vagyis olyan termék és szolgáltatás előállítása tartozik ide, amit háztartáson kívüli, harmadik személy is elvégezhetne. Ennek megfelelően házimunkának csak azt tekintjük, ami az előállított háztartási termékeken és szolgáltatások révén közvetetten hasznosságot termel, és nem soroljuk ide a pihenést vagy a szórakozást,⁸ s ha mindkettő egyszerre van jelen, akkor – mint ezt Goldschmidt-Clermont (1993) is javasolja – csak az előbbit kell figyelembe venni.

Az új háztartás-gazdaságtan szerint, melynek megalapozása *G. Becker* nevéhez fűződik, a háztartás úgy működik, mint egy termelőüzem, azzal a különbséggel, hogy az előállított termék és szolgáltatás nem kerül piaci forgalomba. A piacon vásárolható termékek közvetlenül még nem, hanem többnyire csak otthoni munkaráfordítás után jelentenek közvetlen hasznosságot a család számára. Ez a termelés a háztartási termelés, melynek során a vásárolt termékekből családi munkaerő felhasználásával készülnek a fogyasztásra, felhasználásra kész termékek. A modell elméleti jelentősége abban is megnyilvánul, hogy szimultán kezeli a háztartás jövedelem-előállítási és -felhasználási folyamatait, a háztartástagok időfelhasználását, valamint a piaci termékek és szolgáltatások iránti keresletet. Így a modell kezeli az „otthon elkészíteni” vagy „készre venni” döntéseket, az otthoni és a munkaerő-piaci munka közötti választást. Ez a kapcsolat lehetőséget kínál az otthoni munka értékelésére is.

A háztartás által megtermelt javak és szolgáltatások piaci értékelésére nem kerül sor, hiszen az ily módon létrehozott javakat és szolgáltatásokat azonnal fel is élük, többnyire azok (a háztartás tagjai), akik megtermelik. Ez érvényes a háztartási munka „kiterjesztett” formájára, a kalákára is (*Sik*; 1998). Mivel a házimunka eredménye nem kerül megmértetésre a piacon, nem rendelődik hozzá pénzben kifejezett érték, ezért a háztartás termelésének mérése során ennek értékét csak becsléssel történő imputálással lehet megkapni. Általában a termelés mérésének legkézenfekvőbb módja az eredmény, a kibocsátás mérése. Tekintettel azonban a közvetlen fogyasztásra (továbbá a kibocsátott áruk és szolgáltatások árainak ismeretéhez szükséges adatok hiányára), a házimunka eredmé-

⁸ *O. Hawrylyshyn* (1977) az otthoni tevékenységeket négy fő kategóriába sorolja: biológiai szükségletek, piaci tevékenység, termelő nem-piaci tevékenység és pihenés. A termelő nem piaci tevékenységeket tekintik házimunkának. A szakirodalomban külön problémaként kezelik azt, hogy valamely házimunka egyben közvetlen hasznosságot is jelent, azaz örömet, élvezetet. Véleményünk szerint ez a jellemző nem a házimunka sajátja, hiszen ugyanez a fizetett munka esetében is előfordul, és teljesen ésszerű törekvés a hasznosság és az élvezet összekapcsolása, azaz az ember szeret olyan munkát végezni, amit élve is, és haszna is van belőle. Az, hogy ez a kérdés éppen a házimunka kapcsán merül fel ilyen élesen, annak szerintünk egy objektív és egy szubjektív oka is van. Az objektív ok, hogy a házimunka a fogyasztást megelőző hosszú folyamat utolsó láncszeme, időben közvetlenül megelőzi azt, vagy akár egyidejű is vele (például főzés, tálalás, de a mosogatásnál ez már fel sem merül). A „már előre örülök” a munka eredményének gondolata is ide tartozik. A szubjektív ok, hogy a közgazdász szakírók (többségében férfiak) csak hobbiból, „amikor kedvük szottyán” végeznek házimunkát (segítenek), és ezt az érzést vetítik ki a rendszeresen (természetes kötelességérettől hajtva) házimunkát végző (jobbára) nőkre.

nye nehezen lenne ily módon megbecsülhető. Ezért gyakoribb a munkaráfordítással való mérés. A házimunka értékelési módszereinek tipológiáját az 1. táblában foglaljuk össze (Goldschmidt-Clermont; 1982. 6. old.).

1. tábla

<i>Az otthoni munka értékelésének tipológiája</i>		
A mérés tárgya	A mennyiség mértékegysége	Az érték imputálásának módja
Ráfordítás Munkaráfordítás	Dolgozók száma vagy munkaideje	Általános vagy szakosodott otthoni munkát végző fizetett dolgozó bére, vagy a piaci szektorban az otthoni munkának megfelelő tevékenységet végzők bére, vagy az elmaradt bér, azaz az otthoni munkára fordított idő alternatív vagy határáldozati értéke, vagy a munkaerőpiacon dolgozók átlagos vagy minimálbére
Egyéb ráfordítások (például a termelésben felhasznált termékek)	A tevékenységre jellemző mértékegység	Például a termelési folyamatban felhasznált energia, vásárolt alapanyagok
Kibocsátás Előállított javak és szolgáltatások	A tevékenységre jellemző mértékegység	Háztartási termékek piaci helyettesítőinek értéke vagy a kapcsolódó fogyasztói kiadások

Tanulmányunkban, a számítások kísérleti jellege és a rendelkezésre álló adatok adta lehetőségek figyelembevételével, a piaci helyettesítés és az alternatív érték vagy határáldozati érték (opportunity cost) egyszerű értékelési módját használjuk az otthoni munka értékének becslésére.

A piaci helyettesítési költség módszere

A módszer lényege, hogy a háztartási termelés eredményét vagy ráfordításait olyan értékben veszi számításba, amilyen áron azok a piacon megszerezhetők. Kézenfekvő e módszer használata a saját fogyasztásra termelt mezőgazdasági termékek esetében: a termék mennyiségét a jellemző piaci árral szorozva megkapjuk a keresett értéket. Ezt a módszert használja a KSH a háztartás-statisztikai megfigyelésekben. Az otthoni munka esetében e módszer alkalmazása azt jelenti, hogy a háztartási termelés során felhasznált munka értékét egyenlőnek tekintjük az egyes tevékenységekre fordított idő mennyiségének és az adott tevékenységet a munkaerőpiacon végző dolgozó órabérének a szorzatával. A háztartásban a háztartásfő és partnere munkájával számolva:

$$MV = w_{ds}H_h + w_{ds}H_p,$$

ahol:

MV – a háztartás tagjai által végzett otthoni munka értéke,
 H_h, H_p – a háztartásfő, illetve partnere otthoni munkára fordított ideje,
 w_{ds} – az otthoni munka piaci helyettesítési értéke.

Attól függően, hogy kinek a bérét tekintjük a helyettesítő piaci munkabérnek, különböző megoldások lehetségesek. Használhatjuk az egyes tevékenységeknek megfelelő adott szakterület dolgozóinak bérét, például a takarító, a szakács, a gyermekgondozó, illetve az általános helyettes, a háztartási alkalmazott bérét. További megoldás lehet a piaci szektorban hasonló feladatot ellátó dolgozók bérének vagy a hasonló végzettségű dolgozók átlagbérének alkalmazása is, de ez vélhetőleg erősen túlbecsülné az otthoni munka hatékonyságát és így a bérét is.⁹

Kérdés az is, hogy az adó (és a társadalombiztosítási járulék) levonása előtti vagy utáni bérrel célszerű-e számolni. A GDP és egyéb makroszintű mutatók számításához a levonások utáni bér lehet a megfelelő, de a háztartások magatartásának elemzésére lehet, hogy az adózás és a közterhek levonása előtti bér az alkalmasabb, mert ezt jobban ismerik a szereplők (s még inkább akkor, ha az otthoni munkának reális alternatívája az informális gazdaságban végezhető, adó és társadalombiztosítási járulékkal nem terhelt jövedelemszerzés).

Bármelyik megoldást választjuk is, tisztázatlan marad a munka hatékonyságában rejlő különbségek figyelembevétele. Egyrészt, mert elvileg a munkaerőpiacon dolgozó, aki az adott tevékenységet szakmaként (és jobban felszerelve, továbbá költségérzékeny környezetben) végzi, hatékonyabban kell dolgozzon, mint a háztartásban (kicsi, költség-érzéketlen, jólét- és nem jövedelemmaximalizáló környezetben). Másrészt, a háztartások között is lehetnek hatékonyságbeli különbségek: részben, mert a termelési technológia és a háztartások felszereltsége különbözik, részben, mert a háztartások összetétele, kulturális háttere és normái, érdekei is eltérők lehetnek. További elméleti ellenvetés lehet, hogy a helyettesítési költség alkalmazásával hátrányos helyzetbe hozzuk a háztartást, hiszen olyan értékelési szempontot alkalmazunk, amelyet – ha a háztartás ennek tudatában van – a háztartás maga sem fogadna el, hiszen ez esetben igénybe vette volna a piaci helyettesítés lehetőségét.

Végül is úgy döntöttünk, hogy az időráfordítás értékeléséhez a piacon működő vállalkozásokban a hasonló tevékenységet végzőknek fizetett keresetéből indulunk ki. A szakosodott vagy általános helyettesítő bérek a hazai ilyen jellegű munka csekély elterjedtsége, valamint az ilyen keresetekre vonatkozó adatok bizonytalansága miatt nem látszott használható alternatívának. Tény ugyanakkor, hogy a piaci szektorban hasonló tevékenységet ellátók bérének alkalmazása sem problémamentes, mert a piaci szektorra a szakmák szerinti specializáltság az otthoni munkára a sokoldalúság a jellemző. Ezért az ágazati, illetve az alágazati átlagos keresetekből indultunk ki, ami azt jelenti, hogy (jobb híján) a piaci szektor szerinti súlyozást, szakmaarányokat fogadjuk el a háztartásokban is.¹⁰ A kapott nettó órabérek: 150 forint a mezőgazdasági, 168 forint a háztartási, 172 forint az építési,¹¹ 201 forint a javítási, szerelési munkákra. A kapott órabérek átlagjellegük miatt nem mutatnak jelentős szóródást.

⁹ Nem is szólva arról, hogy ez a bér a nemzetközi osztályharc, a multinacionális vállalatok bérpolitikája, a szakszervezeti erő és az állami szabályozás együttes hatásait is jelzi.

¹⁰ Az Országos Munkaügyi Kutató és Módszertani Központ (OMMK) által az 1997. év május hónapról felvett egyéni bérek, keresetek reprezentatív adatfelvételének felhasználásával készült Munkaügyi adattár 1998. évi 1. számában közölt adatok szerint a bruttó átlagkereset a mezőgazdaságban (01) 41 ezer, a szállásadás, vendéglátás (55), az egészségügyi és szociális ellátás (851, illetve 853), valamint az egyéb szolgáltatások (92, illetve 93) esetében ebben a sorrendben 49, 43, 52 ezer forint volt. Az ágazatra, illetve a bérszínvonalra jellemző nettó-bruttó keresetarányt a *Munkaügyi Szemle* 1998. szeptemberi számában közölt munkaügyi statisztikai adatokból számítottuk.

¹¹ A másoknak végzett fizetetlen segítség esetében külön értékeltük az építési és szerelési munkát, azok jelentős súlya miatt.

Az alternatív érték vagy határáldozati jövedelem módszer

Ez a módszer a munkaidő értékelésekor a házimunkát végző személy munkaerő-piaci bérével számol. A számítás elméleti alapja a közgazdaságtan azon klasszikus feltételezése, hogy a munkaerő tulajdonosa maximalizálni igyekszik hasznát, s akkor fog otthoni munkát végezni, ha a munkaerőpiacon jobb marginális jövedelmet nem tud szerezni. Következésképpen az otthoni munka által megszerezhető határáldozati jövedelem nem lehet magasabb, mint az egyén munkaerőpiacon megszerezhető bére. Ha az egyén rendelkezik munkaerő-piaci jövedelemmel, akkor e tétel oly módon fogalmazható meg, hogy optimális esetben a munkaerőpiacon is dolgozó háztartástag egy otthoni munkaórájának határértéke megegyezik keresőtevékenységének egy további órájáért járó elmaradt jövedelemmel. Gyakorlatban ezt az órabér nettó értékével mérhetjük.

$$MV = w_h H_h + w_p H_p,$$

ahol:

MV – az otthoni munka értéke,

H_h, H_p – a háztartásfő, illetve partnere otthoni munkára fordított ideje,

w_h, w_p – a háztartásfő, illetve partnere főmunkahelyi órabére.

A valóságban azonban a háztartási termelési modell egyensúlyi feltételei nem mindig állnak fenn, hiszen sok okból („a nő ne dolgozzon” hagyománya, az információhiány miatt elszalasztott jó lehetőségek, a többletjövedelem-szerzés akadályai stb.) lehetetlenné tehetik az ésszerű döntést.¹²

További probléma, hogy ez a módszer legszigorúbb formájában csak akkor alkalmazható, ha az érintett személy keresőtevékenységet is folytat.¹³ Ilyenkor azt vizsgáljuk, hogy az adott foglalkoztatott mekkora jövedelemtől mond le akkor, amikor többlet piaci munka helyett inkább otthoni munkát végez. Ebben az esetben minden egyén valóságos jövedelméről való lemondásról van tehát szó, ami a becslés pontosságát fokozza, s a döntés valószínűségét növeli. A gyakorlatban az empirikus elemzések nem e legszigorúbb módszerrel élnek, hanem akkor is számolnak határáldozatot, ha az egyénnek nincs jövedelme. Ilyenkor az életkor, a nem, az iskolai végzettség és a helyi munkaerő-piaci bérvizonyok figyelembevételével (potenciális határáldozati bér) becslik a hiányzó egyéni piaci jövedelmeket (*Galasi-Nagy*; 2000, *Kusnic-Davanzo*; 1986, *Morgan*; 1984, *Murphy*; 1982).

E módszer nagy előnye, hogy egyszerű, és egy jól kidolgozott elméletre, a *G. Becker* (1965) háztartási termelési elméletére támaszkodik. Használhatósága azonban csupán mikroszinten, a háztartások munkaértékesítési stratégiáinak elemzése során hasznos, makroszinten (tehát például a háztartási termelés GDP-hez viszonyított arányának becslése során) már vitatható, mivel ebben az esetben ugyanazon tevékenységek eltérő érték-

¹² *M. Murphy* (1982) is abban látja e módszer legnagyobb hibáját, hogy egyensúlyt tételez fel, ami nem igaz sem azok esetében, akik kevesebbet akarnának dolgozni (ekkor a határáldozat értéke nulla lenne), de azok esetében sem, akik több munkát szeretnének. Éppen ezért ilyen esetben (például munkanélküliek) a munkaerőpiacon sikeresnél alacsonyabb határáldozattal kellene számolni. *Galasi és Nagy* (2000) az elszalasztott jövedelem (el nem fogadott bérjénlat) becslésénél korrekciós eljárást alkalmaznak, ugyanis a fizetett munkát végzők tényleges órákeresete valószínűleg magasabb, mint az el nem fogadott (nem megfigyelt) bérjénlat.

¹³ Ez esetben valószínűleg alábecsüljük a házimunka értékét, hiszen a háztartástag otthoni munkáját ennél többre értékeli, amit jelezhet az, hogy azt választotta.

kel szerepelnek, attól függően, hogy ki végzi azokat. Tehát míg egy adott háztartáson belül jelentős mérési probléma az, hogy ki végzi az otthoni munkát, és ki szerez a munkaerőpiacon jövedelmet, illetve, hogy adott személy hogyan osztja meg idejét e két munkafelhasználási helyszín között, addig makroszinten a házimunkaidő értékelési órábére jelentős szóródást mutat aszerint, hogy egyetemi tanár vagy takarítónő mosogat.

A számítások során az otthoni munka értékének becslését a korábban már jelzett szigorúbb eljárási szabályokat követve csak azon háztartások körében végeztük el, ahol a kérdezettek keresőtevékenységet is folytattak. A becsléshez a főmunkahelyhez kapcsolódó keresetből indultunk ki (figyelmen kívül hagyva a különjövedelmeket). A havi főmunkahelyi jövedelmet osztottuk az erre a munkára fordított idővel (az utazási időt is beleszámítva).

AZ OTTHONI MUNKA MENNYISÉGE ÉS ÉRTÉKE

A számításhoz szükséges otthoni munkaidő-mennyiség becsléséhez a Magyar Háztartás Panel (MHP) 1997. évi adatait használtuk. A kérdőív eredetileg nyolcféle házimunkát, ötfajta kisgazdaságban végzett munkát és hatféle másoknak végzett fizetetlen segítségfajtát különböztet meg (Sik, 1998). A számítások során a háztartási termeléshez felhasznált otthoni munka értékelésére a munkaráfordítás idejét aggregáltan, három kategóriára bontottan (házimunka, kisgazdasági munka, másoknak nyújtott fizetetlen segítség) vesszük számításba. Tesszük ezt részben azért, mert ezen időráfordításokat pontosan szétválasztani aligha lehet, hiszen minden házimunkában járatos személy tudja, hogy főzés közben figyelni lehet a gyermek tanulására, vagy meg lehet varrni a leszakadt kabátakasztót. A gyermeknevelés pedig a gyermekeknek a házimunkába való bevonását, a közös munkavégzést is jelentheti. Részben pedig az nehezíti a szétválasztást, hogy a fel nem sorolt tevékenységek (például betegápolás, idős személy gondozása, ügyintézés) besorolásának sincs kialakult hagyománya. Valójában a háztartásban jellemzően összekapcsolt tevékenységeket¹⁴ végzünk, ahol a teljesítés jelentős munkaszervezési, irányítási feladattal is jár. Ezért a jelen számítások céljának véleményünk szerint megfelel az aggregált figyelembevétel, ami összhangban áll a munkaidőhöz rendelt piaci munkabérek megállapításának módszerével.

A piaci jövedelem esetében a túlmunka becsült idejével megnövelt heti munkaidőből indultunk ki, amihez hozzáadtuk a munkába járás idejét. Az MHP 1997-es adatfelvétele szerint ez átlagosan heti 42,4+4,4 óra volt.

A kétkeresős nukleáris (szülőkből és gyermekekből álló) háztartásokban a heti átlagos munkaidő szerkezetében és nagyságában is eltérő a férfiak és a nők esetében. (Lásd az 1. ábrát.) A nők a rövidebb fizetett munkaidő mellett a hosszabb otthoni munka következtében összességében több órát dolgoznak mint a férfiak.¹⁵ A kisgazdaság többletmunkaidőt igényel a háztartás tagjaitól, tehát nem helyettesítő, hanem kiegészítő jellegű munka.

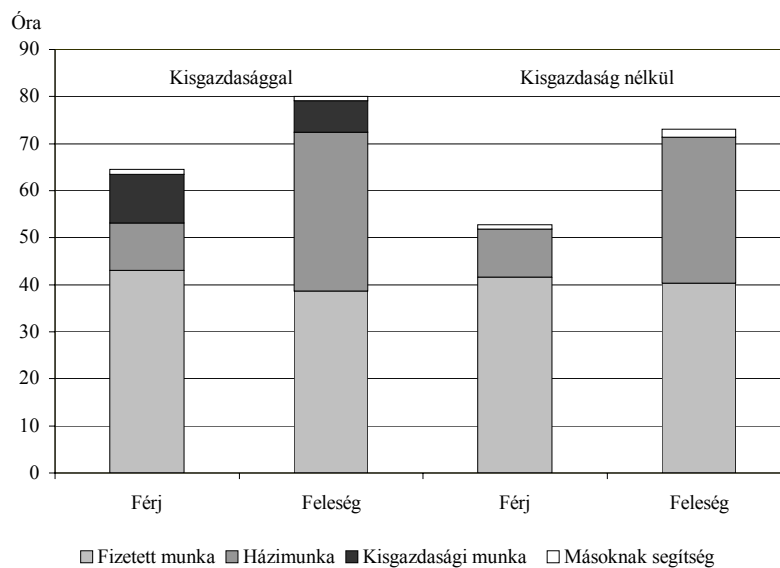
Az 1997-es adatfelvételen vizsgált kétkeresős nukleáris családokra vonatkozóan a 2. ábra és a 2. tábla mutatja be a piaci helyettesítési költséggel becsült otthoni munka értékét. A számítások során külön vizsgáltuk a férfiak és a feleségek, illetve a kisgazdasággal

¹⁴ Egyidejűleg több célt is szolgáló tevékenységek.

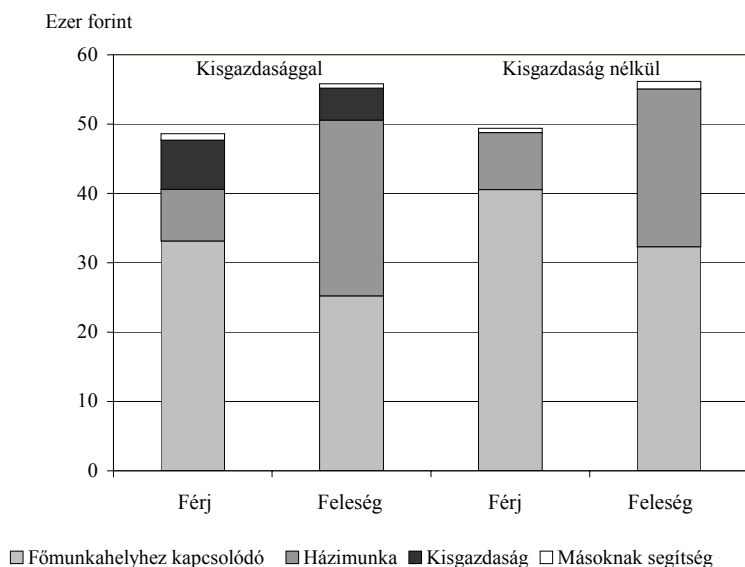
¹⁵ Hasonló eredményre jut Falussy (2000) a 2000. évi időmérleg-felvétel alapján.

rendelkező és nem rendelkező nukleáris háztartások otthoni munkájának értékét, mert feltételeztük, hogy ezek esetében érdemi eltéréseket fogunk tapasztalni.

1. ábra. A férj és a feleség átlagos heti munkaideje
(kétkeresős háztartások)

2. ábra. A férj és a feleség átlagos havi keresete
és az otthoni munka értéke piaci helyettesítési költségen
(kétkeresős háztartások)

2. tábla

*A férj és a feleség átlagos havi keresete
és a fizetetlen munka értéke piaci helyettesítési költségen, forint*

Munka	Férj	Feleség	Együtt	Férj	Feleség	Együtt	Férj	Feleség	Együtt
	kiszolgáltatás nélkül (N=103)			kiszolgáltatással (N=85)			összesen (N=188)		
1. Főmunkahelyi	40 575	32 303	72 878	33 124	25 245	58 369	37 214	29 120	66 334
Házi	8 209	22 745	30 954	7 470	25 302	32 772	7 876	23 898	31 774
Kiszolgáltatási	–	–	–	7 104	4 664	11 768	3 204	2 103	5 307
Másoknak segítség	605	1 121	1 726	887	603	1 490	732	888	1 620
2. Összes fizetetlen	8 814	23 866	32 680	15 461	30 569	46 030	11 812	26 889	38 701
Összesen (1+2)	49 389	56 169	105 558	48 585	55 814	104 399	49 026	56 009	105 035

Megjegyzés. Az elemzés a kétkeresős háztartásokra (házaspár egy vagy több gyermekkel vagy anélkül) terjedt ki. A számítások során a háztartási súlyt alkalmaztuk.

A férfiak főmunkahelyi jövedelme mintegy harmadával magasabb (128 százaléka) a nőkénél. Ehhez hasonló az arány a kiszolgáltatási munka esetében (152 %). Ugyanakkor a házimunkák és részben a más háztartásoknak végzett segítség árnyékjövedelmei a nők esetében sokkal magasabbak (a férfiakénak 303, illetve 121 százaléka). Ennek megfelelően az összes fizetetlen munka árnyékjövedelme is a nők esetében a magasabb (228 %), s ez az összes jövedelem esetében is érvényes marad (114 %).

Ezek az összefüggések nagyjából azonos módon érvényesülnek akár van, akár nincs kiszolgáltatás az adott háztartásban. Az a kismértékű eltérés, amit mégis tapasztalunk (a házimunka esetében a kiszolgáltatással rendelkező háztartások között a férfiak házimunkából származó árnyékjövedelme a nőkéénél alacsonyabb, a más háztartásoknak végzett munka esetében viszonylag magasabb¹⁶), a falusi gazdaság logikájával (a mezőgazdasági munkában a férfiak kölcsönös és egyirányú segítségének is nagyobb tere van) és a hagyományokkal függhet össze.

A háztartási termelés értékét (a helyettesítési módszerrel) számítva adott munkatípusoknál egységes óráértékkel számoltunk a nők és a férfiak esetében is, így ha azonos tevékenységeket hasonlítunk össze, a munkaértékbeli arányok lényegében¹⁷ az időráfordítás arányait tükrözik. A főmunkahelyi jövedelem esetében mindenkinél a saját tényleges jövedelemértéke szerepel.

A férfiak főmunkahelyi „jövedelemelőnye” természetesen részben a munkaidő nemek közötti egyenlőtlen elosztásának következménye. A heti munkaidőben a férfi/nő arány 1,14, a munkahelyre való utazás esetében 1,05, a túlórában 1,57.¹⁸ Ez utóbbi (kisebb volumenű) munkaidőelemet leszámítva a nemek közötti eltérés tehát elmarad a jövedelemkülönbségekben tapasztalttól (1,28), ami arra utal, hogy az órákeresetbeli nemek közötti eltérés nagyobb a munkaidő-mennyiségbelinél.

¹⁶ Míg a teljes mintában a házimunka esetében az árnyékjövedelem nő/férfi aránya 3,03, addig a kiszolgáltatással nem rendelkező és rendelkező háztartások esetében ez az arány 2,77, illetve 3,39. Ugyanakkor míg a teljes mintában a más háztartásoknak végzett munka esetében az árnyékjövedelem nő/férfi aránya 1,21, addig a kiszolgáltatással nem rendelkező és rendelkező háztartások esetében ez az arány 1,85, illetve 0,68.

¹⁷ Egyetlen kivétel a másoknak segítség, ahol a segítség jellege szerint eltérő óráértékkel számoltunk, így a segítség összeréte annak összetételétől is függ.

¹⁸ Itt és a továbbiakban az egyéni munkaidőadatokat az összes férfi és nő adatait tartalmazzák (Sik; 1998).

A más háztartásoknak végzett segítség esetében egyaránt találunk férfi és női munkaelőnyt. A nagyobb időigényű segítségek közül a mezőgazdasági munka férfi munkatöbbletű (1,53), a gondozás, gyermekörzés pedig női munkatöbbletű (0,28). A házimunka esetében a női munka dominál. A legidőigényesebb munkáknál (sorrendben: főzés, gyermekgondozás, takarítás, mosás és vásárlás) a férfi/női munkaidőarányok rendre: 0,15; 0,50; 0,23; 0,09 és 0,50.

A háztartás működésének lényege az igények mind teljesebb kielégítése a munkaerőpiacon szerzett jövedelemért vásárolt javak és a háztartási munka kombinálásával. A háztartás két tagjának fizetett vagy fizetetlen munka közötti választása, illetve a férj és a feleség közötti háztartáson belüli munkamegosztás egyaránt és egymáshoz kapcsolódva fejti ki hatását, s ezért indokolt a különböző munkaformákból származó jövedelmek együttes figyelembevétele. Összességében a férfiak 28 százalékpontos főmunkahelyhez kapcsolódó jövedelemtöbbletét a fizetetlen munkaértékben a nők 128 százalékos jövedelemtöbblete túlkompenzálja, így a főmunkahelyi és a fizetetlen munkaérték együttesen a nők esetében magasabb.

Annak ellenére, hogy a kisgazdaság nélküli és kisgazdasággal rendelkező háztartások főmunkahelyi jövedelme jelentősen eltér (közel harmadával nagyobb a kisgazdaság nélküli háztartásokban), a főmunkahelyi és a fizetetlen munka értéke összesen közel azonos, 105, illetve 104 ezer forint. A fizetetlen munka értéke a kisgazdasággal rendelkező háztartásokban 44 százalékot tesz ki, ami 13 százalékponttal magasabb, mint a másik csoportban. A vidéki munkalehetőségek korlátozott volta, a szolgáltatások viszonylagos fejletlensége és a hagyományok is szerepet játszhatnak abban, hogy a jelentős munkahelyi jövedelemkiesést elsősorban a kisgazdasági munka kompenzálja (lásd Szép; 1999), de a nők esetében magasabb a házimunkára és a férfiak esetében a mások segítésére fordított idő is, ez esetben jelentősebb a piaci folyamatokat elkerülő munkavégzés.

A kisgazdasággal nem rendelkező háztartások keresete nagyobb szórást mutat a kiugróan magas jövedelmek előfordulása miatt, a kisgazdaságot működtető háztartások a kereset szempontjából sokkal homogénebbek. Elsősorban a feleségeknél a teljes munkaérték relatív szórása jóval kisebb, mint a kereseteké. Ez azt jelenti, hogy a kereset és a fizetetlen munka értéke negatív korrelációban van, tehát az alacsonyabb keresetű feleségek nagyobb értékű fizetetlen munkát végeznek. Ezt az összefüggést regressziószámítással is kimutattuk: a feleségek esetében a család nagysága pozitív, a saját kereset negatív szignifikáns hatással van az otthoni munka mennyiségére. A férfiak esetében a kereset hatása nem volt kimutatható. Az egykeresős nukleáris családok háztartásainak vizsgálata is szembetűnően ezeket a jellegzetességeket mutatja. Azokban a háztartásokban, ahol csak a férj kereső, a háztartási munka 80–85 százalékát a feleség végzi, ahol viszont csak a feleség kereső, ott a házimunka 60–65 százaléka¹⁹ hárul rá.

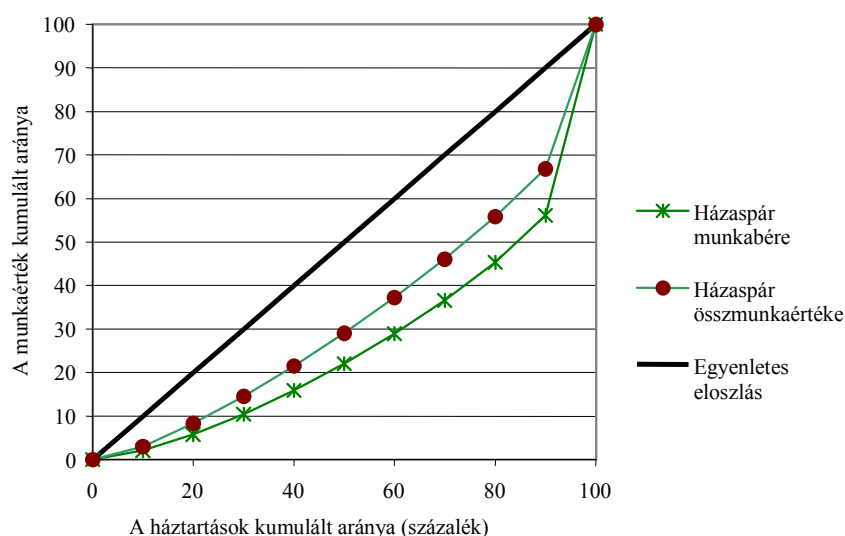
A háztartáscsoportokon belül, az egyes háztartások közötti jövedelemkiegyenlítődést legtömöbben a jövedelemkoncentrációt jellemző Lorenz-görbével illusztrálhatjuk. (Lásd a 3. ábrát.)

Az egyének főmunkahelyi jövedelme hasonlóan koncentrált a nőknél és a férfiaknál is, míg azonban a koncentráció a férfiak esetében a fizetetlen munka beszámításával sem

¹⁹ Az előbbi heti 43-52, az utóbbi heti 29-37 órát jelent attól függően, hogy a háztartás rendelkezik-e kisgazdasággal.

csökken lényegesen, a nőknél a házimunka figyelembevétele jelentős kiegyenlítődéshoz vezet: az alacsony főmunkahelyi jövedelmet több házimunkával kompenzálják a nők.

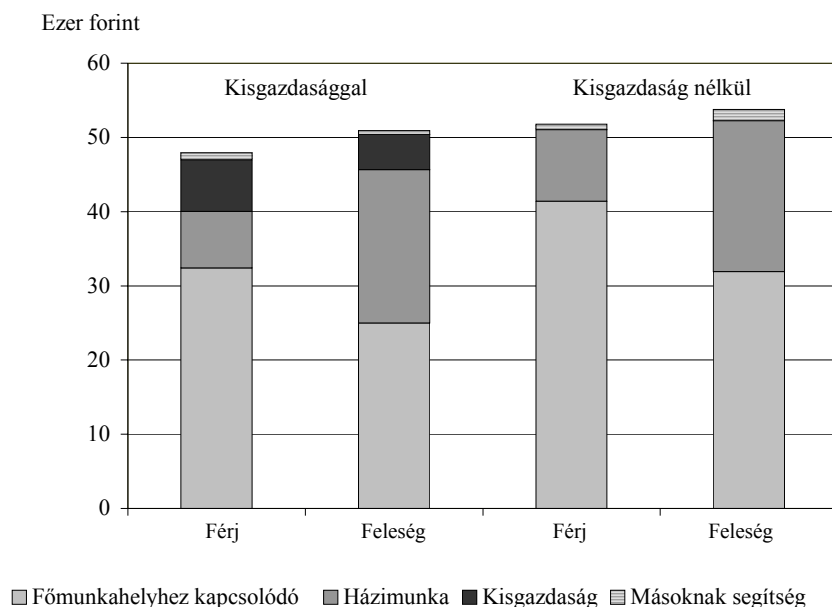
3. ábra. A házaspárok főmunkahelyi jövedelmének és teljes munkajövedelmének koncentrációja (kétkeresős háztartásokban)

A 3. ábráról leolvasható, hogy a házaspárok legnagyobb jövedelmű 10 százaléka rendelkezik a főmunkahelyi jövedelmek 45 százalékával, míg a legkisebb jövedelmű 10 százalék kevesebb mint 5 százalékával. Ezt a jelentős koncentrációt a fizetetlen munka figyelembevétele jelentősen mérsékli, ami az összmunkaértékben tükröződik. A háztartási munka jövedelemkiegyenlítő szerepe azt támasztja alá, hogy a háztartások maguk is sokat tehetnek hátrányos jövedelmi helyzetük javításáért a társadalmilag nem szervezett (háztartási) munka segítségével, továbbá ez növelheti a számukra juttatott társadalmi segítség (segély, támogatás) hasznosulását. A háztartásokban előállított, előállítható érték mértéke tükrözi a házimunka jelentőségét a háztartások gazdálkodásában. Ez alapján érdemes megemlíteni a háztartási, gazdálkodási ismeretek oktatásának jelentőségét. A háztartási termelés szerepét ugyanakkor nem szabad eltúlozni sem. Az ország gazdasági fejlettségének megfelelően Robinson családok ma nem képzelhetők el, a háztartások működtetéséhez jelentős pénzjövedelemre is szükség van. A háztartás működési feltétele ugyanis a lakás, továbbá a házimunka hatékonysága nagymértékben a háztartás felszereltségétől függ. Ezek mind megfelelő pénzjövedelmet feltételeznek.

A 4. ábra és a 3. tábla a határáldozati módszerrel számolt árnyékjövedelmek értékeit tartalmazza. Ebben az esetben az összehasonlítás célja annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy van-e eltérés a kétféleképpen becsült árnyékjövedelem között, s ha igen, melyik a nagyobb, s miért.

4. ábra. A férj és a feleség átlagos havi keresete
és a fizetetlen munka értéke határáldozati költségen
(kétkeresős háztartások)

3. tábla

A férj és a feleség átlagos havi keresete
és a fizetetlen munka értéke határáldozati költségen, forint

Munka	Férj	Feleség	Együtt	Férj	Feleség	Együtt	Férj	Feleség	Együtt
	kisgazdaság nélkül (N=90)			kisgazdasággal (N=81)			összesen (N=171)		
1. Főmunkahelyi	41 424	31 898	73 322	32 412	25 007	57 419	37 155	28 634	65 789
Házi	9 635	20 351	29 986	7 624	20 636	28 260	8 682	20 486	29 168
Kisgazdasági	—	—	—	6 945	4 753	11 698	3 290	2 251	5 541
Másoknak segítség	717	1 539	2 256	928	513	1 441	817	1 053	1 870
2. Összes fizetetlen	10 352	21 890	32 242	15 497	25 902	41 399	12 789	23 790	36 579
Összesen (1+2)	51 776	53 788	105 564	47 909	50 909	98 818	49 944	52 424	102 368

Megjegyzés. Az elemzés a kétkeresős háztartásokra (házaspár egy vagy több gyermekkel vagy anélkül) terjedt ki. A számítások során a háztartási súlyt alkalmaztuk.

A főmunkahelyhez kapcsolódó jövedelem azonos mindkét értékelésben. A fizetetlen munkát a helyettesítési módszer esetében átlagos piaci értéken, a határáldozati költség módszerénél a foglalkoztatott saját főmunkahelyi órabérével értékeltük. A kétféle becslés közel azonos eredményt ad. A piaci helyettesítő költség és a határáldozat segítségével történő becslés hányadosa a férfiak esetében (ahol az összes jövedelemből a főmunkahelyi jövedelem aránya nagyobb) közel azonos (0,98), de a nők esetében sem nagy az eltérés (1,07), vagyis a helyettesítő költséggel számolva hét százalékkal magasabb a kétkeresős háztartások

feleségeinek árnyékjövödelme. A kisgazdasággal rendelkező és nem rendelkező háztartások esetében is a kétféle becslési módszer a férfiak esetében kisebb eltérést mutat, de azt is látjuk, hogy a kisgazdaság léte összességében is növeli a két becslés közötti eltérést a fizetetlen, azaz az eltérően értékelt munka nagyobb hányada következtében.

Az egyes személyek két módszerrel számolt informális munkájának értékére (a házaspárok mintáján) *t* próbát végeztünk. A piaci helyettesítési értéken és az alternatív költségértéken végzett munkaértékelés eredménye a férfiak esetében nem mutatott szignifikáns különbséget, míg a feleségek esetében a saját órabérükkel (alternatív költség) kalkulált munkaérték jelentősen kisebb a piaci helyettesítési értéknél. Ez az értékelési módszer a nők munkájának munkaerő-piaci alulértékeltségét vetíti a házimunkára.

Ha a munkaidő (lásd az 1. ábrát) és a kétféle módon számolt munkaérték (lásd a 2. és a 4. ábrát) arányát összevetjük, két jelentős eltérést tapasztalunk.

– Míg a nők összmunkaideje 30 százalékkal magasabb a férfiakénál, a helyettesítési értéken számolt összmunkaértékük alacsonyabb főmunkahelyi jövedelmük következtében csak 14 százalékkal haladja meg a férfiakét. A két nem közötti különbség szinte eltűnik alternatív költségértéken számolva, ahol a főmunkahelyi órabérek vetítjük a házimunkára is.

– A kisgazdasággal rendelkező háztartásokban az összmunkaidő mintegy 15 százalékkal magasabb, mint a kisgazdasággal nem rendelkező háztartásokban. A helyettesítési költség módszerrel számolt munkaérték csak egyszázalékos eltérést mutat az alacsonyabb főmunkahelyi bérek következtében (nagyraoszt vidéki háztartások). A kisgazdasági munkaidőtöbblet helyettesítési költségértéken épphogy kompenzálja az alacsonyabb főmunkahelyi jövedelmet, alternatív költségértéken viszont már csak csökkenteni képes a különbséget, így az összmunkaérték 6,4 százalékkal elmarad a kisgazdasággal nem rendelkező háztartásokétól. Ennek oka, hogy a főmunkahelyi alacsonyabb béreket vetítjük a háztartási és a kisgazdasági munkára is.

A KISGAZDASÁGI MUNKA ÉRTÉKE

A háztartás keretében végzett munka többségének szolgáltatásjellegével ellentétben a mezőgazdasági termelés eredménye termék, így értékelése a piaci árak alkalmazásával könnyebben megoldható. Talán ezért is van kivételes szerepe a GDP-számításban.

Az MHP-felmérés keretében is a kisgazdasági munka az egyetlen a háztartási termelési tevékenységek közül, melyről értékadatunk is van.

4. tábla

A kisgazdasági munka számított havi értéke
(*N=86*)

Munkavégző	Piaci helyettesítési költségen	Alternatív költségen	A háztartás által becsült érték
	forint		
Férj	6 786	6 717	2 669
Feleség	4 506	4 712	1 726
Házaspár	11 292	11 429	4 395

A megkérdezett háztartások úgy becsülték meg a kisgazdaságban előállított termékek értékét, hogy megadták, mennyit takarítottak meg ezek megtermelésével háztartásuk számára, illetve mennyi volt a termékértékesítésből származó nettó jövedelmük. Mindkét ér-

telmezésből az következik, hogy ezek az adatok már nem tartalmazzák a dologi ráfordítások értékét. Ha a dologi ráfordítások többlethozadékát nullának tekintjük, a kistermelés értéke már csak a munkaráfordítás hozadékának tekinthető. Az MHP-kérdőívben a kisgazdasági nettó jövedelem háztartások által becsült összértéke átlagosan 6251 forint értékű önfogyasztásból és 2851 forint értékesítésből adódik. A kisgazdasági munka döntő hányadát a házaspár végzi, kismértékben azonban a család többi tagja is besegít.

A 4. táblában feltüntettük a férj, a feleség, valamint a házaspár kisgazdaságban végzett munkájának értékét mindhárom módszerrel becsülve, tehát a munkaidő piaci helyettesítési és alternatív költségen számolt értékét, illetve az előállított termékek háztartások által becsült értékét. A számítás legfontosabb eredménye az, hogy a becslésen alapuló érték a helyettesítési és az alternatív költségen számolt értéknek kevesebb mint felét teszi ki. Az alacsony jövedelemtermelő képesség ellenére a kisgazdasági tevékenység jelentősen hozzájárul egyes rétegek megélhetéséhez (Szép; 1999). Az 1991. és a 2000. évi Általános Mezőgazdasági Összeírás eredményei szerint a háztartások egyre kisebb hányadában, de még mindig több mint felében foglalkoznak mezőgazdasági termeléssel. Sorsuk így az általános társadalomstatistikai felvételek alapján is követhető. Sajátosságai megismerésének jelentős szerepe van mind agrárpolitikai²⁰ mind szociálpolitikai szempontból.

*

Gazdasági összehasonlításoknál téves eredményre juthatunk, ha csak a piaci tevékenységekre, piaci mutatókra alapozzuk elemzésünket, és nem vesszük figyelembe a piaci megmértetést elkerülő, de jelentős gazdasági értéket képviselő tevékenységeket. Ezek közül talán a legjelentősebb a háztartásokban folyó termelőtevékenység. E tanulmányban a háztartások szintjén kíséreltük meg a háztartási termelés értékét becsülni. A házimunka eredménye nem kerül megmértetetésre a piacon, nem rendelődik hozzá pénzben kifejezett érték, hiszen közvetlen fogyasztásra kerül. A háztartási termelés értékét a mérés nehézségei miatt a munkaráfordítás árnyékértéke segítségével becsültük. A házimunka értékelésére a munkaráfordítás idejét viszonylag aggregáltan, három kategóriára – házimunkára, kisgazdasági munkára, másoknak nyújtott fizetetlen segítségre – bontottan vettük számításba. A munkaráfordítás értékelésére két módszert alkalmaztunk. A piaci helyettesítési módszer a munkaidőt a munkaerőpiacon hasonló munkát végző dolgozó bérével, a határáldozati jövedelem módszere a házimunkát végző személy saját munkaerő-piaci bérével értékeli. A kisgazdasági munka esetében lehetőség nyílt a kibocsátás értékével történő becslésre is.

A helyettesítési módszer esetében az egyes időráfordításokat ágazati, alágazati kereseti adatokból számított órabérekkel becsültük. A határáldozati módszernél a főmunkahelyhez kapcsolódó keresetet az erre a munkára fordított idővel – az utazási költséget is beleszámítva – osztva kaptuk az egyes személyek órabérét. A számításokat a MHP 1997-es adatai alapján végeztük a nukleáris családokra, illetve a kétkeresős háztartástípusokra.

²⁰ A mezőgazdasági termelés még a gazdaságilag fejlett országokban is jelentős mértékben a háztartással összefonódva, a családi munkaerőre támaszkodva folyik. Ezért nem véletlen, hogy a háztartási termelési elmélet alkalmazásának kiterjedt modellezési irodalma van (Caillavet et al.; 1994, Cécora; 1991, Homan; 1988, Nakajima; 1986, Szép; 1994).

A kétkeresős háztartásokban a nők fizetésért ledolgozott munkaideje átlagosan 3–10 százalékkal marad el a férfiakétól, házimunkaidejük viszont több mint 200 százalékkal meghaladja azt. Így a nők összességében átlagosan 30 százalékkal hosszabb ideig dolgoznak, mint a férjeik. A kisgazdasággal rendelkező háztartásokban pedig mind a férj, mind a feleség többet dolgoznak, mint a kisgazdasággal nem rendelkező háztartásokban.

A fizetetlen munka értékét a piaci helyettesítés módszerével értékelve a háztartások pénzben mért havi átlagos munkajövedelmének jelentős átalakulását tapasztaljuk. A kétkeresős háztartások esetében a keresetekben a férj és a feleség közötti arányokkal ellentétes a fizetetlen munkaérték aránya, így a kereső és a nem kereső munka együttes értéke kiegyenlítettebb a partnerek között. Ugyanez igaz a kisgazdasággal rendelkező és nem rendelkező háztartások közötti különbségekre is.

A fizetetlen munka értékét a határáldozati módszerrel számolva hasonló következtetésekre jutunk, mint a piaci helyettesítési érték esetében. A férfiak keresetbeli előnyét, a feleségek nagyobb mértékű fizetetlen munkavégzésének értéke nemcsak kompenzálja, hanem túl is szárnyalja. Tekintettel arra, hogy ezt a módszert alkalmazva minden személy, valamennyi munkáját főmunkahelyi órabérével vesszük figyelembe, a feleségek házimunkája jellemzően alacsonyabb értéken kerül számbavételre, mint a férjeké. Hasonlóképpen a kisgazdasággal rendelkezők alacsonyabb órábére miatt az ilyen háztartások összmunkaértéke jobban elmarad a kisgazdasággal nem rendelkezőkétől, mint piaci helyettesítési költségen számítva.

A kisgazdasági munka mért, illetve bevallott eredménye és a költségalapú értékbecslések között adódó jelentős különbség egyrészt a különböző módszerekkel számított értékek aggregálási veszélyeire figyelmeztet, másrészt az eltérések okainak további vizsgálatára ösztönöz.

A háztartási termelés jelentősége indokolja a nemzeti számlákban való figyelembevételét, sajátosságai azonban elkülönült kezelést tesznek szükségessé. Az SNA és az ESA háztartási szatellit számla kidolgozását javasolja (Nyitrai, 1999). Az EUROSTAT munkacsoportot szervezett a háztartási szatellit számla módszertanának kidolgozására. A Központi Statisztikai Hivatalban pedig a 2000. évi időmérleg adatok felhasználására építve kísérleti munka indult a magyar háztartási szatellit számla összeállításának előkészítésére.

IRODALOM

- BECKER, G. (1965): A theory of the allocation of time. *Economic Journal*, 75. évf. 299. sz. 493–517. old.
- BRÓDY A. (1983): *Lassuló idő*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- BURGERNE GIMES A. dr. (1989): A mezőgazdasági kistermelők háztartása. *Gazdálkodás*, 33. évf. 10. sz. 23–33. old.
- CAILLAVET, F. – GUYOMARD, H. – LIFRAN, R. (1994): Agricultural household modelling and family economics. *Developments in agricultural economics* 10. Elsevier, Amsterdam etc.
- CÉCORA, J. (1991): *The role of 'informal' activity in household economic behaviour*. Beiträge zur Ökonomie von Haushalt und Verbrauch. Heft 22. Duncker & Humboldt, Berlin.
- FALUSSY B. (2000): Nemek közötti munkamegosztás időmérlegvizsgálatok alapján. (Kézirat.)
- GALASI P. – NAGY GY. (2000) A fizetett és nem-fizetett munka értéke. In: *Növekedés alulnézetben*. Szerk: SZIVÓS P. – TÓTH I. GY. TÁRKI, Budapest, 16–31. old.
- GÁBOR R. I. – GALASI P. (1981): *A „második” gazdaság*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- GOLDSCHMIDT-CLERMONT, L. (1982): Unpaid work in the household. *Women, Work and Development*. No 1. ILO.
- GOLDSCHMIDT-CLERMONT, L. (1987): Economic evaluations of unpaid household work: Africa, Asia, Latin America and Oceania. *Women, Work and Development* No 14. ILO.
- GOLDSCHMIDT-CLERMONT, L. (1990): Economic measurement of non-market household activities. *International Labour Review*, 129. évf. 3. sz. 279–297. old.

- GOLDSCHMIDT-CLERMONT, L. (1993): Monetary valuation of unpaid work. Manuscript conference on valuation and measurement of unpaid work. Statistics Canada, Ottawa.
- HAUSER, R. – BECKER I. – STANDCKE-SCHIED S. (1987): Selected non-monetary incomes in the FRG. Sonderforschungsbericht 3, Working Paper 250. J. W. Goethe Universität Frankfurt und Universität Mannheim Frankfurt, Mannheim.
- HAWRYLYSHYN, O. (1977): Towards a definition of non-market activities. *The Review of Income and Wealth*, 22. évf. 1. sz. 79–96. old.
- HOMAN, M. E. (1988): The allocation of time and money in one-earner and two earner families; an economic analysis. Proefschrift. Erasmus Universiteit Rotterdam. 238 old.
- KUSNIC, M. W. – DAVANZO J. (1986): Accounting for non-market activities in the distribution of income. *Journal of Development Economics*, 21. évf. 21 sz. 211–227. old.
- Rejtett gazdaság Magyarországon 1998.* (1998). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- LACKÓ M. (1995): Hidden economy in international comparison. *Közgazdasági Szemle*, 52. évf. 5. sz. 486–510. old.
- MORGAN, J. N. (1984): The role of time in the measurement of transfers and well-being. In.: *Economic transfers in the US*, Szerk.: MOON, M. The National Bureau of Economic Research, 199–238. old.
- MURPHY, M. (1982): Comparative estimates of the value of households work in the US for 1976. *The Review of Income and Wealth*, 27. évf. 1. sz. 29–43. old.
- NAKAJIMA, CH. (1986): *Subjective equilibrium theory of the farm household*. Developments in agricultural Economics 3. Elsevier. 1986. Amsterdam etc.
- NYITRAI F. (1999): A szatellit számlák szerepe a nemzeti számlák (SNA) rendszerében. *Gazdaság és Statisztika*, 11. (50.) évf. 1 sz. 32–39 old.
- Proposal for a satellite account of household production (1999). *Working Papers*, 9. sz. EUROSTAT.
- REID, M. G. (1934): Economics of household production. Wiley, New York.
- ROSE, R. (1993): Is money the measure of welfare in Russia? Studies in Public Policy. 215. sz. Centre for the Study of Public Policy, University of Strathclyde.
- RUGGLES, R. – RUGGLES N. D. (1986): The integration of macro and micro data for the household sector. *The Review of Income and Wealth*, 31 évf. 3. sz. 245–276. old.
- SCHNEIDER, F. (1999): The interaction of taxes. Transfers and raising shadow economies. (Kézirat.)
- SIK E. (1988): *Az „örök” kaláka*. Gondolat, Budapest.
- SIK E. (1989): Adalékok a háztartás gazdaság-szociológiájához. In: *A háztartás a gazdaság „örök” intézménye*. Szociológiai füzetek 48. ELTE Szociológiai Intézet, Budapest, 5–31. old.
- SIK E. (1996): Traktátus az informális gazdaság és a fekete munka terjedelmének megismerhetetlenségéről általában és a poszt-szocialista átalakulás során különösen. In: *Rejtőzködő jelen*. Szerk.: TAUSZ K. – VÁRNAI GY. Hirschler Rezső Egyesület, Budapest, 244–293. old.
- SIK E. (1998): Az egyének munkaidő-gazdálkodása. *Munkaiügyi Szemle*, 42. évf. 9.sz. 20–25. old.
- SIK E. – TÓTH I. J. (1998): A rejtett gazdaság néhány eleme a mai Magyarországon. In: *Társadalmi riport*. Szerk.: KOLOSI T. – TÓTH I. GY. – VUKOVICH GY. TÁRKI, Budapest, 92–116. old.
- SZÉP K. (1994): Mezőgazdasági kistermeléssel foglalkozó háztartások gazdálkodási modelljei. *Sigma*, 25. évf. 1–2. sz. 3–14 old.
- SZÉP K. (1998): Mezőgazdasági kistermelés. In: Magyar Háztartás Panel Műhelytanulmányok 9. Szerk.: SIK E. – TÓTH I. GY. Zárótanulmány. Jelentés a Magyar Háztartás Panel 6. hullámának eredményeiről. Budapesti Közgazdaságtudományi és Államgazgatási Egyetem – TÁRKI, Budapest, 102–110. old.
- SZÉP K. (1999): Kisgazdaság és a családok gazdálkodási biztonsága. *Kertgazdaság*, 31. évf. 3. sz. 34–43. old.

SUMMARY

In the course of the estimation two basic theoretical and measurement problems have to be solved: measuring the size of household production (that is, the amount of the time allocated in household production), and estimating the monetary value.

For the calculations on nuclear and two-earner household types the authors used the data of the Hungarian Household Panel Survey from 1997.

The amount of time allocated in the household production was evaluated with hourly wages estimated by substitution and opportunity cost method. In the case of work on household plots, an output-based method was used too: the value of the agricultural products.

In the case of two-earner households, the ratio of the value of the unpaid work of husband and wife is negatively correlated with the ratio of their incomes, thus the combined value of paid and unpaid work is more balanced among the partners according to both evaluation method. The same is true for the difference between households with and without a household plot.